

ԻԱԶԱԿՐՈՒԹԵԱՆ ԻՐԱԿԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ ԵՒ ՍԱՂԻՄԱԶԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԲԻ ՍԸ ՕԳՏԱԿԱՐՈՒԹԻՒՆԸ .

Ընդհանրապէս սա՛ կարծիքը կը տիրէ թէ Եւրոպայիները մտրակուած կրօնական խնդէ և վիրաւորուած իրենց կրօնական զգայուններուն մէջ, տեսնելով Երուսաղէմի Սուրբ հոգիներ խալամ տիրապետութեան տակ, ձեռք առած են զենքը, ազատելու համար Քրիստոնէութեան մայրաքաղաքը քանհատաշնորհու ձեռքէն :

Բայց ինչպէ՞ս կ'ըլլայ որ այս քրիստոնէայ բարեպաշտները եօթներորդէն տասնեւմէկերորդ դար, 400 էն աւելի տարիներ կը ձգեն որ Երուսաղէմը հեծէ մահմետական լուծին ներքեւ, չեն խոցուիր անոր ցաւերէն և վերջը ճամբայ կ'ընեն խաչին իշխանութեան ներքեւ բերելու դայն :

Ինչո՞ւ համար չորս դարէ աւելի Եւրոպական Քրիստոնէութիւնը իր բարեպաշտութեան մէջ անարգութեամբ ըլլալու պատճառ մը չունենար՝ Սուրբ Տեղերը տեսնելով խալամներու ձեռքը և յանկարծ միտքը կ'իյնայ խնդիրը, իբր թէ Պետրոս անուն ճգնաւորի մը խօսքերով... մինչ խալամներուն՝ Պապեստինը գրաւած տաճարները չափազանցօրէն քրիստոնէայ և կրօնամոլ բիւզանդական կայսրութիւն մը գոյութիւն ունէր, պապը ամէն ժամանակէ աւելի զօրաւոր հեղինակութիւն ունէր Եւրոպական միւս պետութիւններու մօտ և խալամներէ չախորժող ու անոնց զէմ խաչակիրութիւն մը քարոզելու կարող անձեր և ճգնաւորներ բաւական թիւով կը գտնուէին քիչ մը ամէն առիդ :

Բացայայտ է որ կրօնական զգայուններէ տարրեր եղած են ուրեմն խաչակիր արշաւանքները կազմակերպողներուն պատճառները, ինչպէս որ պիտի տեսնենք :

*
* *

Մեծն Կոստանդիանոս կայսրին հոռիմէական կայսրութեան մայրաքաղաքը չըստ մէն Կոստանդնուպոլիս փոխադրելը 300 թուին, ծանր հարուած մը եղած էր պապական իշխանութեան ապագային, և յաջորդական պապերը, թէ՛ Արեւմտեան կայս-

րութեան օրերուն և թէ՛ 476 ին անոր վերջանալէն ետքը, իրենց ձեռք զանաւոր ամէն կարելի միջոցները ի գործ կը զնէին պրծելու Կ. Պոլսի կեդրոնին կրօնական իշխանութենէն և տարածելու իրենց հոգեւոր տիրապետութիւնը Եւրոպական բոլոր երկիրներու մէջ :

Պապութեան այս փափաքը սակայն կարելի էր միայն հռոմէական Եւրոպայի Կ. Պոլսէն քաղաքականօրէն անջատուածով և առ այդ թէ՛ պապը և թէ՛ Եւրոպական մեծ ու փոքր իշխանները համաձայն ըլլալով դժուար չեղաւ խզումը : Բայց Եւրոպայի մէջ խիստ շատ էր իշխաններու թիւը մին միւսէն անկախ, մին միւսէն նախանձող : Իրենց այս վիճակը պատճառ կը դրուար որ անոնցմէ և ոչ մին ունենայ տիրապետող ձայն մը ու ստեղծուի քաղաքական զօրաւոր կեդրոն մը : Այս կարգի ուժեղ և տիեզերականութիւն ներկայացնող ձայնը պապութիւնն էր, որուն գործին բնականաբար չէր դար իրմէ զատ ուրիշ զօրաւոր իշխանութեան մը առաջ զալը, հետեւեալ կարելին կ'ընէր Եւրոպայի այդ խառնակ վիճակը եղածին պէս պահելու որքան որ հնարաւորութիւն կար :

Եօթներորդ դարու սկիզբները սակայն մէջտեղ ելած էր նոր ոյժ մը, Մահմետականութիւնը, որ Ասիայ մէջ իր իշխանութիւնը տարածելէ վերջ, արագօրէն կ'ըսպանար Եւրոպայի, թէ՛ արեւելքէն, թիւզանդական կայսրութեան վրայ յարձակելով և թէ՛ արեւմուտքէն Սպանիան գրաւելով : Միւս կողմէ Եւրոպայի մէջ իշխանները, երբեմն նեղուած կրօնականներու ամէն առն իրենց գործերուն միջամուխ ըլլալէն, կը պատժէին զանոնք և կամ կը յարձակէին պապական հոգեւոր վրայ, որոնց զէմ պաշտպանուելու համար պապը կը դիմէր զօրաւոր ուրիշ իշխանի մը պաշտպանութեան, որ անվարձք չէր մնար :

Ահա այս կարգի նեղ պարագայի մը մէջ, 773 թուին, Սաւոփան պապը զիմում ըրած էր Շարլըմաների, որ շատ մը երկիրներու գրաւումով իր իշխանութիւնը զգալի ընել սկսած էր ամէն կողմ : Շարլըմաներ ընդունած էր պապին զիմումը՝ Լոմպարտիան ապառելու համար օտար բռնադատութիւններէ, բայց իր իսկ իշխանութիւնը տարածած էր ի վրաս պապական հեղինակութեան : Սաւ-

փան պապին յաջորդը Լեոն Գ. 1⁰. համա-
ձայնեցնելու համար պապութեան հետհեռե
տուժող չահերը ընդարձակուող քաղաքա-
կան ուժին հետ. 2⁰. իսպառ քննելու համար
Կ. Պոլսոյ պատրիարքին հոգեւոր գերակայ-
ութեան յուսակնութիւնները և 3⁰. պաշտ-
պանուելու համար մահմետական յառաջ-
խաղացումին դէմ, որոնք քիչ ետքը կըցած
էին գրաւել Սիկիլիոն և իտալիական եր-
կիրներ, 800 թուի Ենսուէրի օրը կայսր օ-
ժած էր Շարլլմաներն և հաջակած Հռով-
մէական Սուրբ Կայսրութիւնը:

Կայսերական տիրադատին պապերու կող-
մէ տրուելը, անոնց յոյս տուած էր թէ Է-
րախտողխական զգացում պէտք էր պար-
տադրէր քաղաքական իշխանութեան վրայ
և թէ կայսրերը պէտք էին որ միշտ իրր
ստորագաս հպատակէին պապերու որո-
շումներուն և զճիւններուն: Սակայն կայս-
րերը, յեցած իրենց զինուորական ուժին,
չատ անգամ կ'ընդդիմանային պապութեան,
այնպէս որ Եւրոպայի յաջորդ երեք զա-
րերու պատմութիւնը, երկու ուժերուն հա-
կամարտութեան պատմութիւնն է մինչև
տասնեմէկերորդ դարու սկիզբները երբ
այդ ուժերու գլուխը գտնուեցան երկու
մեծ անհատականութիւններ, Հենրիկոս Գ.
կայսրը մէկ կողմէն և Գրիգոր Է. պապը
միւս կողմէն, որոնք ուղեցին ճշգիւ իրենց
հեղինակութեան սահմանները, յարձա-
կումը սկսելով պապութեան կողմէ:

Այդ ատեններ կաթոլիկ եկեղեցականու-
թիւնը կը գտնուէր խիստ ինկած մակար-
դակի մը վրայ: Սիմոնիականութիւն, օրի-
նական թէ ապօրինի ամուսնութիւններ և
ահաւելի գալթակոթութիւններ անպակաս էին
հոգեւորական գասուն մօտ, որոնք շատ
անգամ ապաւինած քաղաքական իշխա-
նութիւններու պաշտպանութեան, անար-
գել կը գործէին եկեղեցական օրէնքներու
և սովորութեանց դէմ: Գրիգոր Է. պապը
1075 ին Սինոդ մը գումարելով Հռովմի մէջ,
կոնգակ մը հանեց և բոլոր այս գալթակ-
ոթութիւններուն վերջ մը տրուելը հրամա-
ցեց. մանաւանդ քաղաքական իշխանու-
թիւններէ եկեղեցականներու անուանու-
մին դէմ խօսեցաւ: Եկեղեցականները ըն-
դարձակ հոգերու և կալուածներու տէր
ըլլալով, իշխաններու գործին չէր զար ի-
րենց հսկողութենէն և իշխանութենէն

գուրս տեսնել զանոնք. միւս կողմէ կրօ-
նականներու գործին չէր զար իրենց ա-
զատ գործունէութեան և հաճելի կենցա-
ղին կապտուելը տեսնել, որով թէ՛ իշխան-
ները և թէ՛ եկեղեցականները միացան պա-
պին դէմ դնելու: Հենրիկոս Գ., իրր և պա-
տասխան պապական կոնգակին, Միլանի
Արքեպիսկոպոս անուանեց իր կողմէն հա-
կապական հոգեւորական մը: Այսքանով չի
բաւականալով՝ 1076 Յունուարին Գերմա-
նիոյ Ուորմա քաղաքը սինոդ մը գումար-
ելով կաթոլիկոսներէ բաղկացեալ, Գրի-
գոր Է. պապը զահագուրկ հռչակեց և հը-
րամայեց անոր թողուլ պապական իշխա-
նութիւնը: Պապը պատասխանեց Փետր-
ուարին Վատիկանի մէջ Սինոդ մը կաղ-
մելով և նոր կոնգակով մը ինքն ալ փո-
խադարձաբար զահագուրկ հռչակեց Հեն-
րիկոս Գ.-ը, բանադրեց զանի և իր հպա-
տակները ազատ կացուց կայսրին հպա-
տակելէ: Հոկտեմբերին Գերմանիոյ մէջ,
այս արտակարգ վիճակին վերջ մը դնելու
համար գումարուած խորհրդաժողովի մը
մէջ յայտնի եղաւ որ պապը դեռ շատ մեծ
հեղինակութիւն ունէր: Շատ մը իշխան-
ներ և ազնուականներ մերժեցին կայսրին
ոյժ տալ պապութիւնը խորտակելու և
խորհուրդ տուին իրեն երթալ հաշտուիլ
պապին հետ: Ասիկա տալի մը եղաւ իշ-
խաններուն փոքրիկ վրէժ մը լուծելու կայ-
սրէն, որ շատ ինքնավստահ հով մը առած
կը յոխորտար նոյնիսկ ի՛ր բարեկամներուն
վրայ:

Կայսրը ստիպուած իր կնոջ և զաւա-
կին հետ յուրա ձմեռին ճամբայ ելաւ Գա-
նոա երթալու, ուր կը գտնուէր պապը
և ներդուլութիւն խնդրելու: Պապը նախ մեր-
մեց ընդունիլ զինք և Հենրիկոս Գ. իր
ընտանիքին հետ ձիւներուն մէջ անպա-
տըսպար քաղաքին զուրը չորս օր թափա-
սեցան: Ի վերջոյ Գրիգոր Է. հաւանեցաւ
կայսրը տեսնել, բայց հաշտութեան պայ-
ման առաջարկեց կայսրին բացարձակ հը-
պատակութիւնը ամէն ճիւղերու մէջ: Բայց
կայսրը իր իշխանութիւնը պիտի վերստա-
նար գատուելէ վերջ, զի իրր թէ իր հը-
պատակները շատ մը ամբաստանութիւն-
ներ բրած էին իրեն դէմ: Որով պապը նուի-
րակներ զրկեց Գերմանիա օրպէս զի լսեն հոն
տեղւոյն վրայ ժողովուրդին ունեցած գան-

գառները, նուիրակները սակայն, գաղտնի հրահանգի մը համաձայն հաւանաբար, փոխանակ Հենրիկոս Գ. ի խնդիրը կարգադրելու, սկսան նոր կայսրի մը ընտրութեան և կայսր հռչակելին Ավալիոյ Դուքս Ռուտովիլը։ Այս ընտրութիւնը շատերու գործին չեկաւ, զի այլ էր Հենրիկոս Գ. ի հպարտութիւնը խորաձակել և այլ անկի ամբարտաւան մէկը ընտրել։ Հենրիկոս երբ լսեց եղածները, խիստ բարկացաւ և անմիջապէս Գերմանիա վերադարձաւ, որ կողմնակիցներ գտնելով կուսեցան Ռուտովիլի գէմ բայց յաղթուեցաւ։ Պապը 1080ին կրկին բանադրեց կայսրը և Ռուտովիլի տուաւ տխուր, ամէն իշխանութիւն և հեղինակութիւն վերապահելով իրեն։ Այս արարքը բոլորովին կատաղեցուց իշխանները, որոնք մեծ մասամբ այս անգամ Հենրիկոս Գ. ի կողմը դարձան և նոր եկեղեցական ժողով մը գումարել տալով անգամ մը ևս գահագուրկ հռչակելին Գրիգոր Է. և իր տեղը պապ ընտրելին կղեն մէս Գ. ր։ Նոյն տարին կոխի մը մէջ Ռուտովի սպաննուեցաւ։ Պապականները և ֆոսնէ կուսակիցները Հենրիկոսի գէմ կայսր հռչակելին Լուքսեմպուրկի Հերման իշխանը։

Հենրիկոս Գ. իրեն հետ տանելով կղեն մէս Գ. ր. ուժեղ բանակով մը Իտալիոյ վերայ քաղեց և շատ մը յաղթութիւններէ վերջ 1083ին եկաւ Հռոմ, գրաւեց քաղաքը և պապական աթոռին վրայ բազմեցուց կղեն մէս Գ. ր, որ փոխադարձաբար կայսրը օժեց Հենրիկոսը։ Գրիգոր Է. առիդուեցաւ փախչիլ Ռավեննա, որ ամէն կողմէ պարտուած և ինկած մեռաւ 1085 Մայիսին։ Յաջորդ երեք տարիներու ընթացքին քառասական վիճակի մը մատնուեցաւ պապութիւնը։ Կարտինալները նոր պապ հռչակելին վրկատր Գ. ր. որ վաճի մը մէջ պահուրտած մնաց և մեռաւ ընտրուած տարին։ Անոր յաջորդ կարգուեցաւ Ռուրանոս Բ., 1088 Մարտին։ Նոր պապը փոխանակ ուղղակի միջոցներով գործելու կայսրին գէմ, ձեռքի տակէ միջոցներով ուղեց յաջորդը։ Եկեղեցականներու գէմ եղած հրամաններու գործադրութիւնը, որ այս իրարանցումին մէջ մոռցուած էր գրեթէ, անգիտանալ ձեռքուց և կայսրին գէմ զրգուց անոր անդրանիկ գաւալը՝ Գոնրատ

իշխանը, ինչպէս նաեւ ուրիշ շատ մը իշխաններ։

Ահա այս առիւթներ է որ Բիւզանդիոնի Ալեքսիոս կայսրը, ուղեով օգտագործել Եւրոպայի այդ խառնակ միջնորդը և Սէլճուկներու կողմէ գրաւուած ընկալանգական գաւառները վերագրաւել, 1095ին գիմում բրաւ Ռուրանոս Բ. ի որպէս զի օգնէ իրեն։ Ասիէ տեղի բարեպաշտն անկի մը շատ քիչ կը ներկայանար պատմութեան մէջ պապութեան կողմէ շահագործուելիք։ Պապը, բաժնելու համար կայսրը իր զօրավորներէն, գիմում բրաւ Եւրոպայի բաւականապէս իշխանութեան և հռչակեց իրաւակիր առաջին արշաւանքը։ Այս կողմը զպապ քրիստոնեաներու սրտին և ամէն կողմէ գովելին։ Պատրուակը բաւականապէս էր։ Եթէ Բիւզանդիոնի կայսրին օգնութեան երթալու կողմը ըլլար, շատ հաւանական է որ ձախողէր գործը, բայց քանի որ երեսնագէմի անունը կար մէջտեղ, այլևս ոչ կայսր և ոչ ալ քաղաքական որեւէ մարմին իրենց աչքին կ'երևար պաշտպանուելու արժանի։ Որով իշխաններ և ժողովուրդ միացած զային և գրաւեցին Պաղեստինը։

Երեսնագէմը գրաւելէն երկու շաբաթ վերջ մեռաւ Ռուրանոս Բ., որուն յաջորդեց Գարութիւն Բ. պապը (1099 — 1118)։ Հենրիկոս Գ. զրկուած իր բոլոր ուժերէն ամէն գնով ուղեց հաշտուիլ պապին հետ։ Բայց խնդրանքը չընդունուեցաւ։ Պապական գրգռումով կայսրին երկրորդ գաւալը գէնք վերջուց հօրը գէմ և վերջապէս ամէն կողմէ լքուած, 1106ին մեռաւ կայսրը արտակարգօրէն փոթորիկից կեանք մը ապրելէ վերջ։

*
* *

Առաջին իրաւակիր արշաւանքին առնել, մահմետականներու հետ եղած կռիւներու ընթացքին, 1103—1104 թուականի առնելներ ժոֆրուա Տը Լա Թուր (Geoffroi de la Tour) անուն մեծ ազնուական մը գերի կ'իյնայ իսլամներու ձեռք և Ծաթիմի խալիֆայութեան զինուորները գայն շատ մը ուրիշ գերիներու հետ Գահիրէ բերելով կը բանտարկեն։ Այս անձնուորութեան ազատութեան համար շատ տեղերէ գիմում կ'ըլլայ, նոյնիսկ թագաւորական պալատներ

կը խնդրեն Ֆաթիմի խալիֆաներէն որ ներուստ շնորհուի, բայց անօգուտ: Երբ Երուսաղէմի Պատուին Բ. թագաւորը իր կարգին 1123 Փետրուարին զերի կը տարուի Եգիպտոս և հոն մինչև 1124 Օգոստոս 29 մնալով՝ ազատ կ'արձակուի. յետոյ կը խնդրէ հոն գտնուող ուրիշ բանտարկեալներու ալ արձակումը և շատերունը կ'առանայ, բայց Ժօֆրուս կը մնայ գարձեալ:

Ամէն կողմէ ճարտահատ պնդուականին ընտանիքը և ևնաշակիր մեծերը Երուսաղէմի Յակոբիկ եկեղեցականներու միջոցաւ կը զինեն այն ատենի Երուսաղէմի Հայոց Եպիսկոպոսին որպէս զին և ալ իր կողմէ անգամ մը զինէ Եգիպտոսի Ֆաթիմի խալիֆա Ալ Հաֆըզ Պիլլահին և բանտարկեալին ազատումը խնդրէ: Յաջողութեան պարագային անոնք հայ Եպիսկոպոսին կը խոստանան շատ մը «գեղեցիկ խոստումներ» և ի միջի ալոյց իրեն տալ ամբողջ գիւղ մը, հաւանաբար Առէսիէ կամ Պէյթ Երիֆ:

Ուշափայտները զիտէին որ Եգիպտոսի մէջ Հայերը մեծ իշխանութիւն ունէին և իմացած էին որ Վահրամ Պահլաւունի կը վարէր վէպիւթեան պաշտօնը և առաջած էր «Թաճ էլ Տօուլէ» (կայսրութեան թագ) տիտղոսը:

Երուսաղէմի Հայոց Եպիսկոպոսը, տեղի տալով իրեն եղած խնդրանքներուն, 1136ին կը մեկնի Եգիպտոս և Վահրամ Պահլաւունի պաշտպանութեան միջոցաւ կը յաջողի իր ձեռնարկը գլուխ հանել, ինչ որ ինաշակիր իշխանութեան առջև մեծապէս կը բարձրացնէ այն ատեն հայերու վարկն ու հեղինակութիւնը:

ԳՐ. ՄԱՐԴՈՒՐ ՖԱԹԻՄԻ

Աղբիւրներ. — Universal History of the World, Edited dy T. A. Hammerton, 1928-9 London. Vol. 5 and 6:

Michel de Marache անուն Յակոբիկ զպիրի մը ձեռագիրը 1138 ին գրուած և պատմուած Abbé Martinի կողմէ Journal Asiatiqueի 1888 Նոյ. - Դեկտ. Թիւին մէջ, էջ 487:

ԶԱՏԱԳՈՎԱԿԱՆ

«ՅԻՐԱՌԻՍ ՆԱԶՈՎՐԵՅԻ»

Այդ խորագրին տակ Մ. Տէրպետերեան, Պատմոյի Հայրենիք Անապոլիս Աղբիւրի Թիւին մէջ (էջ 89-106) ուղած է քննութեան ենթարկել Յիսուսի անձին պատմականութիւնը, և յանգնած ու յանգած է այն եզրակացութեան թէ Քրիստոսն իսկ չի եղած, որ Աւետարանի մէջ պատմուած է և քարոզուած Առաքեալներէն, իրրեւ պատմական անձ չէ ապրած այս երկրապագայի վրայ, այլ՝ առասպելական անձ մըն է ան և հետեւաբար անոր մասին զբոսուած հրաշալի պատմութիւններ պատմութիւն չեն, այլ առասպել և այլարանութիւն...:

Տէրպետերեան կ'ըսէ թէ ինքն ստալին անդամ 1913ին, Երկունքի Մայիս և Յունիս Թիւերուն մէջ, Մանկաստանի հետեւողութեամբ, հրատարակած է յօդուածաշար մը, և ի՞նչ չի մտաւոր, զիտել կուտայ, այդ եղած է ստալին հայերէն հրատարակութիւնը Յիսուսի պատմականութիւնը կասկածի տակ դնող: Եւ ինքն բաւական ժամանակ յետոյ իմացեր է թէ իր գրածները առիթ առած են շատ մը քննադատութեանց այն ժամանակներն հրատարակուող հայերէն կրօնական թերթերու մէջ: Բայց զժրախտաբար առիթ չէ ունեցեր կարգաւոր այդ քննադատականները, հետեւաբար չի գրտեր թէ ինչ պատմական կամ գրական ապացոյցներու վերայ յենած են անոնք: Բայց ապահով է եղեր որ անոնց միակ զէնքը կոյր հաւատքն է (*):

Տէրպետերեան իր այդ յօդուածաշարքը հրատարակելէն ճիշտ 16 տարի ետքը,

(*) Տէրպետերեանի յոգած խնդիրներու առիթ Արեւիկ Թիւրքմենեան 1914ին հրատարակած է «Պատմական Յիսուս Քրիստոս» գրքիկը, Մարգարեանի ներս և Մարգարեանի սպորանքն: Պատմական և միանգամայն ժողովրդական խաչը գտն մը, ինկուն անպայմանաբար վրայ է ոչ թէ «կոյր հաւատք» վրայ, որ չափաւորուած են Տէրպետերեանի նման տաճարախոհներուն եզրակացութիւնները: Արեւիկ եւն ու այս անգամ ալ, Գանիթի ՀԻՔՂԷՆ ՍԻՆՈՐ կըսողով, հաւատով և զիտութեամբ ներեց Տէրպետերեանի գրածները: